

La literatura i les eines d'articulació simbòlica

Tot el problema consisteix a conservar les coses,
a continuar-les—en aquest país en que tot
s'aguanta per un fil. Josep Pla, 35: 58

Quan Pierre Nora va publicar el seu famós estudi sobre els llocs de memòria, ja feia temps que es congriava l'interés per aquest tema, que després s'ha convertit en un allau de discussions teòriques i alguns intents d'aplicació pràctica. No hi ha cap dubte que les grans catàstrofes humanes del segle XX van contribuir-hi poderosament, però seria fals dir que l'ocultació i el negacionisme han estat la causa de la passió memorística de la segona meitat de segle XX. Més aviat, l'exhortació a recordar les grans tragèdies, “per tal que la història no

es repeteixi”, esdevé supèrflua si es considera que d’ençà de l’alliberament dels camps nazis el món es va fer ressò de l’extermini jueu i no ha deixat de parlar-ne. Ben al contrari, sembla que el problema del segle XXI sigui l’excés de memòries: la dificultat d’orientar-se enmig de la seva gernació. Aquesta passió per la memòria que s’escampà com una taca d’oli és, a un cert nivell, una mutació de les disciplines històriques—com donen a entendre els historiadors quan reclamen uns drets adquirits sobre el sorgiment d’una nova àrea d’estudi. Ara bé, què distingeix la memòria històrica de la història tradicional? En primer lloc, unes pretensions ètiques i unes urgències polítiques. En segon lloc, una jerarquia dels temes, amb preferència per les dictadures ensangonades del segle XX, com ho demostra l’excel·lent reportatge de Dolors Genovès amb el títol declaratiu de “Topografia de la Memòria”, o els també excel·lents treballs de Montserrat Armengou per Televisió de Catalunya. A un altre nivell epistemològicament més profund, l’ascens de la memòria històrica assenyalava un canvi de rumb filosòfic caracteritzat per l’esgotament del paradigma historicista que arrencava en el segle XIX amb la diferenciació de la història i de la literatura com a disciplines acadèmiques. Des del segle XVIII es creaven acadèmies i societats dedicades a l’estudi de la història. La Académie Française, fundada el 1635, esdevenia el 1795 l’Institut National des Sciences et Arts, amb una subdivisió anomenada Classe des Sciences Morales et Politiques, dins la qual s’estudiava la història. La Real Academia de la Historia espanyola és de 1738. Als Estats Units, la Massachusetts Historical Society, una de les pioneres en aquell país, es fundà el 1791. De la finalitat d’aquestes institucions, que sovint naixien sota l’empara d’alguna cort, és prou eloqüent la condició de criats que el rei d’Espanya atorgava als acadèmics en el decret fundacional de la Real Academia de la Historia, equiparant-los al

servei domèstic de palau en “privilegis, favors, prerrogatives, immunitats i exencions” (Real Cédula 17 de juny de 1738).

Aquest origen explica la persistència d'un doble sistema institucional, la universitat d'una banda i les acadèmies, més elitistes i més lligades als interessos de l'Estat, de l'altra. La institució de la història com a disciplina universitària independent deu molt a la defensa que va fer Kant, a l'acabament d'aquell mateix segle XVIII, de l'autonomia de la disciplina filosòfica davant la teologia i en definitiva davant del poder públic. Al seu tractat *Der Streit der Fakultäten*, Kant diferenciava entre les facultats superiors i les inferiors, éssent aquestes les que s'ocupaven de matèries que no s'adoptaven com a directrius per ordre superior, és a dir, les que no esdevenien immediatament pràctiques. Les matèries de coneixement normatiu calia obeir-les, però l'origen reial de l'ordre (*de par le Roi*, diu Kant) no en garantia la veritat. Quan es tracta de determinar no el curs d'una acció sino la veritat, el mestre ja no pot apelar a l'autoritat ni l'estudiant pot pretendre que l'apren per força. La veritat s'acata lliurement mitjançant el judici. I la capacitat de jutjar lliurement, això és, d'acord amb els principis generals del pensament, es el que anomenem raó. Per això, conclou Kant, la facultat de filosofia, en tant que està obligada a respondre de la veritat dels seus ensenyaments, ha de sotmetre's solament a la legislació de la raó (572-73). Aquesta facultat comprenia, està clar, l'anomenada filosofia pura juntament amb les matemàtiques en tant que coneixement purament racional, però també, en un altre departament, els coneixements històrics (*historische Erkenntniß*), integrats per la història, la geografia, la filologia i les humanitats, així com els coneixements empírics de les ciències naturals. D'aquesta supeditació de la història i la filologia a la raó en deriven conseqüències, que cristalitzaran al segle XIX en l'historicisme i ja entrat el XX en les metodologies que

pretenien donar un vernís de científicitat als coneixements humanístics, produint una nova divisió, a partir de Dilthey, entre les *Naturwissenschaften* i les *Geisteswissenschaften*, entre ciències i lletres com s'ha dit en el nostre país.

Ja es veu fàcilment que l'establiment d'aquestes disciplines acadèmiques anava en tota una altra direcció que les de les acadèmies reials i que aquesta direcció, fundada en l'autonomia de les facultats respecte del poder reial o, eventualment, civil, era el signe de la modernitat sota la qual aquestes disciplines es desenvoluparien fins avui mateix. La història, concretament, es junyiria al carro de la filosofia sota el concepte de filosofia de la història, però fins i tot quan s'aferra a l'empirisme i la documentació sota la fèrula del positivisme, queda incorporada a uns principis generals com són els de causalitat i univocitat, i a través d'aquests al progrés i fins i tot a la teleologia. Aquest ha estat, en general, el paradigma de les histories nacionals que es van escriure al llarg del segle XIX i fins entrat el XX. Per la seva banda, la filologia sorgí en aquest ambient historicista hegemònic, combinant-hi, quan calgué, els mètodes deductius de la filosofia, com per exemple en les lleis de Grimm sobre l'evolució fonètica de les llengües indoeuropees, o en certs aspectes de la gramàtica històrica. En tot cas, l'entroncament de les ciències històriques amb la literatura, entesa fins llavors com a belles lletres, produí una evolució de la crítica des del judici estètic cap a la història literària, que esdevingué hegemònica en alguns indrets, entre els quals a la Península Ibèrica.

Aquest no és el lloc per indagar en les raons d'aquest predomini i del rebuig de la disciplina de lectura que sorgí a Alemanya al segle XIX donant lloc a l'hermenèutica i reprengué als Estats Units en la segona meitat del segle XX sota el nom de New Criticism, i encara més tard, amb modificacions de caràcter empirista, sota el nom de New Historicism,

per no parlar d'aquesta mena d'hermenèutica *outré* que ha estat el postestructuralisme. Però voldria apuntar que la diferència entre les modalitats metodològiques dels països mediterranis i les de l'Europa central i del Nord (i dels Estats Units) té el seus orígens en la gran divisòria cultural del continent que s'esdevingué amb la Reforma luterana. Allà on s'estableix la llibertat, i per tant la responsabilitat, d'interpretar les escriptures, triomfen les variants seculars de l'exegesi. En canvi, allà on la lectura és normativa, aquesta esdevé de sentit comú i, privada de problemàtica, s'aferma a la pràctica institucional sota les variants del compendi i l'adquisició mnemònica.

No hi ha cap dubte que aquests corrents seculars desbanquen els sagrats en la configuració de la consciència moderna de les nacions, ni que la nacionalització de la filologia i la història en el segle XIX supedita a l'ordenació social determinada pels governs (*de par le Roi*) les disciplines pròpies de la facultat de filosofia, o sigui de la facultat d'esbrinar la veritat segons principis generals racionals. Però d'això no es desprén que l'aferriada resistència a obrir-se als esdeveniments metodològics, com el New Criticism o les diverses variants del formalisme i l'anomenada teoria literària, que s'observa en els països llatins indiqui, per contrast amb els centreeuropeus i anglosaxons, una nacionalització inestable, precària o insuficient. En aquest punt, cal recordar, per exemple, que Alemanya, amb totes les seves inseguretats nacionals entre la unificació prussiana i la reunificació dels anys 80 del segle passat, genera el poderós instrument de la hermenèutica i teoritza, a partir dels anys 60, amb l'escola de Constanza, la interessant estètica de la recepció, que entre nosaltres ja havia avançat, sense pròpiament teoritzar-la, Josep Maria Castellet als anys 50 a partir de premisses sociològiques i polítiques dictades pel cronotop particular de la Catalunya resistent al franquisme. Com a contrapunt, cal parlar esment que

a l'Amèrica Llatina, a països oficialment catòlics però en els quals penetra poderosament l'evangelisme i una munió d'altres religions, des dels mormons als testimonis de Jehovà, sense oblidar la permanència de religions indígenes i d'origen africà, hi han trobat millor acollida que no pas a la Península Ibèrica els discursos teòrics, que encertadament o errada s'assimilen a la modernitat i, segons el crític i pensador nordamericà d'origen alemany Hans Ulrich Gumbrecht, tenen el seu origen en aquella divisió abans esmentada entre ciències i lletres, i emergeixen dins l'àmbit de la crítica literària, que Gumbrecht considera vinculada epistemològicament a l'adveniment de l'observador de segon ordre, terme amb el qual el sociòleg Niklas Luhmann es referia a la reflexivitat (10).

Tot i no compartir el seu punt de vista pel que fa a l'assimilació implícita del registre teòric amb l'observació de segon ordre—que es manifesta també en registres no sols atèorics sino fins i tot antiteòrics, com l'escriptura de Josep Pla— sí que comparteixo amb Gumbrecht la convicció de que els estudis literaris, un cop cremat el cartutx de la teoria, perden les seves funcions clàssiques. Comparteixo també la impressió de que la pèrdua de funció d'una disciplina que es va descobrint obsoleta esperona els seus devots (o naufrags) a demanar-li una concreció material, en altres mots, un renovat sentit de realitat, o per dir-ho amb Gumbrecht, de presència (15).

Ara bé, com es fa per derivar presència o sensació de realitat a partir d'un text literari? Aquesta pregunta no és fàcil de respondre, però com a mínim sabem de quina manera *no* pot fer-se. Certament no pot fer-se amuntegant-hi abstraccions i generalitats, que és el que la teoria ha fet durant quatre dècades llargues, de vegades per pura fatxenderia. I tampoc em sembla que pugui fer-se a partir del materialisme filològic emprat pel New Historicism, quan s'aboca extàticament als accidents del suport del text, a la

marginalia, i en general a tot allò que té a veure amb la “presència” de l’objecte escripturat i que els medievalistes conreen fa molt temps amb les tècniques paleogràfiques. I dubto molt que s’aconsegueixi a través de l’anàlisi formal o la retòrica de l’expressió, com ho intentà a mitjan segle l’estilística, que estudia les tècniques lingüístiques emprades per aconseguir determinats efectes fonètics o semàntics, de manera semblant a com l’estudi de la composició i del pigment expliquen les condicions d’emergència de la imatge d’un quadre però no la il·lusió del fenomen que es fa present en ella.

El problema amb la presència és que no respon a cap llei general de la composició literària. Cauriem en un misticisme inacceptable si diguessim que la presència es redueix a una invocació o conjur fet de mots triats per l’escriptor o poeta, o pitjor encara, a les forces de l’inconscient alliberades per l’escriptura automàtica, com pretengué la secta surrealista. Potser al capdavant aniríem a parar a l’opinió displicent de Josep Pla, per qui la literatura és un remei contra l’avorriment (35:171), o sigui contra l’excés d’energies vitals no emprades en la tasca improrrogable de sobreviure. Dit d’una altra manera, la literatura, com les arts en general, és un luxe. I aquesta, em sembla a mi, és la raó de que la catalana davallés ineluctablement des del moment que Catalunya perdé la cort i no revifés fins que aquest país intrínsecament pobre acumulà una mica de riquesa amb la revolució industrial.

Que la literatura depengui de l’oci vol dir que ajuda a farcir de continguts unes hores buides, que podrien igualment omplir-se anant a l’ópera, al futbol, al museu, mirant la tele o el Youtube, però que els lectors omplen amb lletra perquè aquesta els dóna un grau més alt de sentit de realitat, un plus de presència. Com s’ho fa la literatura per aportar aquest grau superior de realitat? En primer lloc, a través de la seva inmanència fenomenològica, per dir-ho d’una manera pedant. Vull dir simplement que la literatura, més que qualsevol altra

art representativa es basa en la immediatesa de les impressions. Mentre que la pintura, escultura, cinema o fotografia—la música és tota una altra cosa—mediatitzen les imatges que es formen a la consciència, la literatura no té cap valor representatiu en el pla material. No presenta altres imatges efectives que els caràcters tipogràfics, que són literalment anul·lats durant la lectura a mesura que el cervell els descodifica i enregistra les imatges virtuals, els conceptes, el fragment de món o de realitat d'una manera directa i inmanent a la consciència. Es per això que a través dels llibres ens fa l'efecte que vivim moltes altres vides i que multipliquem la nostra com els gats.

Si afinem una mica més, ens adonarem que aquestes vides suposen sempre un punt de vista situat en un altre temps i un altre indret, i això val tant per les vides de ficció com per les impressions transmises per un jo poètic, i tant per les descripcions d'un observador com per les reflexions que s'hi superposen. L'excentricitat de la perspectiva suposa dues coses d'importància cabdal. En primer lloc, un observador primari, que és la font de l'experiència i de la sensació de realitat que ens produeix la lectura, per abstrusa que sigui. I en segon lloc, una distància en el temps entre aquella experiència i la seva reflexió a la consciència del llegidor. Aquest, doncs, actua en tot moment com observador de segon ordre, que ho seria en realitat de tercer si ens atenem a la condició reflexiva de l'escriptura i a la distància que hi ha entre l'experiència viscuda i la seva verbalització lírica o prosaica.

Ara bé, la distància temporal i el desplaçament espacial entre el primer i el segon observadors palesen una absència. On hi ha un segon observador queda bandejat el primer. La literatura no és doncs una experiència primària sino derivada i en suposa una altra d'anterior. Aquesta condició del gaudi literari és la font de la il·lusió de presència. Dit d'una altra manera, l'observador de segon ordre sempre suposa un primer observador, com

l'ombra suposa un cos. Però, i això és cabdal, l'experiència reflexa que se'n deriva, en aquest cas literària, extreu la il·lusió de realitat de la presència efectiva, ontològica, d'aquest segon observador, el punt de vista del qual, literalment inalienable, condiona la il·lusió de la mateixa manera que l'ull de l'espectador permet que l'acció enregistrada molts anys abans en suport de cel·luloide esdevingui contemporània en un acte d'apropiació contemplativa.

Es obvi que aquesta apropiació cultural té un cert valor de constatació. Es una experiència estètica, que al seu torn pot generar un nou desplaçament i una observació reflexa, com ho seria la crítica, i així de manera cada cop més complexa elevant el grau d'observació fins arribar a una abstracció enrarida i minoritària. Aquest ha estat el camí emprés pels estudis literaris a partir de l'anomenat "gir lingüístic" i de les aventures estructuralistes i postestructuralistes, amb la gran fira de les vanitats de la deconstrucció. Es la darrera etapa d'una carrera que ve de lluny. La literatura com a observació de segon ordre comença en els cenacles de poetes durant el Renaixament i agafa força amb l'emergència en el segle XIX de l'anomenada religió de l'art amb crítics com Matthew Arnold i John Ruskin, i amb el "neoclassicisme" que Friedrich Schlegel arreplega de Wincklemann, de Goethe i de Schiller (al cap i a la fi un neorenaixement al país que havia rebutjat el primer en nom de la Reforma). La potenciació d'aquest esforç reflexiu, al qual devem la instauració dels estudis literaris com a disciplina a cavall entre la filologia i l'estètica, avui sembla haver esgotat la seva capacitat de generar il·lusió de presència. A partir del moment que la seva base filològica esdevé obsoleta, la literatura es debat entre esdevenir un ritual de cenacle o un article de consum. Sense aquella disciplina creadora d'un canon i d'una teologia lingüística al servei de la nació, la idea de valor literari queda reduïda als rànquings de vendes. I si la via filològica es disol en el simultaneisme d'Internet,

d'altra banda la vessant estètica i formalista ha arribat a un barroquisme terminològic autoreferencial i indigerible. A qui pot sorprendre que la societat es giri d'esquena a uns estudis literaris que la menystenen? La reacció que representen els Estudis Culturals amb el seu èmfasi en l'anomenada cultura popular tampoc ha tret la literatura del mal pas. Josep Pla, que no és sospitós d'esnobisme, diu el següent penjament d'aquesta cultura:

Jo he estat sempre contrari a la poesia popular, a la instrucció popular i obligatòria, a la cultura popular, als orfeons i a la música popular. Tot això em semblà sempre horripilant, no pas perquè m'agradi res de la burgesia actual, sinó perquè crec que sobre les coses qualificades d'aquesta manera s'han produït sempre les formes de demagògia, de trampa, més repugnants. (35:188-189)

I en efecte, els darrers vint anys són testimoni de com aquesta modalitat de l'estudi de la cultura, encetada sota el patrocini d'un sociologisme infeudat en el marxisme, ha estat un fenomenal camp de cultiu de la correcció política. Així, doncs, on són? Queda algun espai social útil per la literatura? Podem apel·lar a algun criteri per garvellar-ne la producció i destriar el que val la pena del que no? Fa feredat veure els llibres que es promocionen, que la gent compra i, suposadament, llegeix. I encara fa més feredat que moltes persones no llegeixin ni poc ni molt. No em lamento mogut per cap mena de pietisme cultural sino per l'extraordinària compressió del temps, de la seva reducció a les dimensions de l'estricta termini biològic humà que comporta l'adveniment d'una societat il·letrada. Pla renega del temps, dient que "és una paraula, un concepte, un expedient per a fer fer una volta a la realitat, i sembla que se'n parla sense parlar-ne. La realitat és el cor

humà que es disgrega sense parar” (35: 202). Pla és un bergsonià materialista. Per ell no hi ha temps sino vísceres que funcionen o s’aturen. Però el temps, com intuï Sant Agustí i repetí Kant, és un afer de consciència, i com a tal la base ontològica del subjecte i la reflexivitat. Parlem doncs de la condició indispensable de l’observació de segon ordre i per tant de la literatura. Llegir és entrar en relació íntima amb el temps, obrint perspectives sobre el passat, que es manifesta en funció de la memòria personal. I és també, de retop, obrir perspectives al futur, que no és sino la continuació ideal del passat filtrada pels desigs i les passions que operen a cada moment. Això vol dir que la memòria és indestruïble de l’experiència de la literatura; més ben dit, que la literatura, al contrari del que pensava Plató, eixampla la memòria, i que llegir és consumir memòries d’altri, païrles i incorporar-les en un acte de canibalisme espiritual. La memòria seria doncs la modalitat de presència que ens serveix la lectura; una presència d’allò que en primera instància és absent i que per aquesta raó ens “enganxa” en virtut de l’anul·lació del temps, talment com si el cor s’aturés sense disgregar-se.

Sembla poc discutible que els lectors accedeixen a la realitat *sub species memoriae*. Ja sigui la memòria d’unes gestes, com a l’èpica, el record fictici d’uns fets igualment ficticis, com a qualsevol novel·la d’aventures antiga o moderna, la malenconia per la pèrdua d’una època retrospectivament millor, com a les còpies de Jorge Manrique, o la reconstrucció afanyosa d’un passat imperfecte, per dir-ho com Pla, llegir és abocar-se al passat amb un deler que és índex de vitalitat i voluntat de perviure a través dels segles de l’única manera que pot fer-ho la consciència: arrelant en els orígens. No he entès mai les persones que es queixen de la fascinació actual per la memòria. Serà que ens n’hi sobra. Jo, que la tinc molt prima i en toco els límits a cada pas, no dubto que el present s’enforteix en funció del passat

i que l'esdevenidor sols pot assumir-se com una projecció ideal d'aquest—una redenció, en deia Benjamin.

Ampliar la memòria enllà de les impressions del primer observador i estendre el temps biològic de l'individu, transformant-lo en col·lectiu no és una superfetació del passat que parassita el present, com censura Nietzsche en el conegut assaig *Sobre l'ús i l'abús de la història*. La revolta de Nietzsche contra la història recolza en la dictomia entre cos i consciència, una dicotomia que la literatura, segons l'entenc aquí, pot ajudar a superar. La incorporació reflexiva del passat al present genera la il·lusió de simultaneïtat, convertint-nos en actors d'un cicle que ja no és personal sino històric, i posant a prova la nostra ètica i els nostres valors, ens obliga a optar per una o altra alternativa epistemològica. Podem assistir als judicis de Nuremberg, a la conferència de Wannsee, o entrar al búnker de Hitler; viatjar amb Lenin en un vagó blindat en direcció a Sant Petersburg; marxar amb Mussolini sobre Roma; consentir al llançament de la bomba atòmica sobre Hiroshima; volar de Las Palmas a Tetuán en el Dragon Rapide i creuar l'estret de Gibraltar al davant de l'exèrcit colonial; o sacrificar la flor de la joventut catalana en la inútil carniceria de l'Ebre. D'aquests i d'altres fets podem esdevenir-ne testimonis i en certa manera coautors gràcies a la capacitat que té la literatura de fer-los presents, amb la condició que el text respongui a un cronotop determinat, per emprar el concepte de Mikhail Bakhtin, que defineix amb aquest mot les coordenades ambientals que permeten reconstruir una unitat cultural del passat.

La configuració d'un cronotop no implica un estil determinat (per tant no ha de ser inexorablement realista). Però sí que determina el gènere en que cristal·litza la visió oferida per la literatura, i això perquè, com veié Bakhtin, el temps és la principal categoria literària (85). El temps entés no com un concepte transcendent sino com forma de la realitat

inmediata (85, n.2). Bakhtín coincideix, doncs, amb Pla en rebutjar el temps com abstracció. Però mentre que Pla el declara irreal, un mer efecte psíquic del batec de la víscera cordial, o sigui, una pura modalitat de la biologia, Bakhtín l'incorpora a l'objecte de coneixement. Temps i espai són, tal com volia Kant, condicions de la percepció, però Bakhtín no els desterra a la hipòtesi d'un subjecte transcendent, sinó que els incorpora a l'objecte en tant que realitat observada. Lligats a l'observació de segon ordre, temps i espai queden reintegrats a la literatura.

Fetes aquestes consideracions, no pot sorprendre que Bakhtín es proposés definir una "poètica històrica". Es veritat que, des de cert punt de vista, aquest objectiu no es desdeia de l'ortodòxia marxista, però el peculiar materialisme d'aquest crític i la seva insistència en les variacions formals de la història contradeien el dogma de la linealitat de la dialèctica tal com es concebia sota les condicions epistemològiques del partit. Potser no sigui extemporani recuperar el concepte de poètica històrica per reubicar la literatura en la societat. Amb això no vull convertir-me de cap manera en apologeta de la novel·la històrica, gènere que ha produït esguerros considerables des dels de tipus neoromàntic fins els oportunistes de darrera hora, consistents en ficcionalitzar personatges i situacions de la història relativament recent, amb moralina afegida en dosis comercialment calculades. Per poètica històrica entenc, seguint Bakhtín, aquella literatura que construeix la memòria mitjançant la imatge de l'ésser humà en cronotops concrets i plausibles, val a dir, situacions vivibles des de l'observació de segon ordre. Estic convençut que sols l'excedent de vitalitat, la sensació de viure més, de perllongar la vida estenent la consciència rizomàticament cap als orígens pot tornar a la literatura la funció social que ha anat perdent des del segle XIX. Potser tota la pedagogia que avui pot fer la literatura sigui aquesta: donar gruix a la

memòria, permetre-li beure de moltes situacions com de tantes fonts diverses, de manera que adquireixi un aire més complex i treballat.

Es tracta d'una perspectiva modesta. La literatura entesa com a poètica històrica no aspira a subvertir la societat ni a salvar l'individu, ni tan sols a apuntar-li uns ideals. Ara, tampoc em sembla que es resumeixi en "passar l'estona", segons el minimalisme d'ambició que expressa Pla en el títol d'un altre volum de la seva obra. El propi Pla ens recorda el valor afegit que proporciona la literatura quan, en un viatge a la Manxa l'any 1976, hi observà una notable congregació turística i determinà que era conseqüència de la fama del llibre de Cervantes (35: 225). Observació que, pel que a mi toca, haig de corroborar, perquè el meu únic viatge a la Manxa tingué com a finalitat resseguir la geografia del *Quixot*, i encara de la ma d'Azorín, cosa que representa transformar el viatge i la topografia no ja en observació de segon ordre sino en observació extremadament mediatitzada i el viatger en un personatge incapaç de confegir un itinerari sense convertir-lo en una trasllació del present a un cronotop cultural.

Deixant de banda l'indubtable interès de la Manxa per altres motius, el fet és que per un gran nombre de turistes la regió té una realitat sobreafegida, o més ben dit, dipositada per les lectures innumbrables que s'han fet del clàssic de Cervantes. Sens dubte, la literatura no s'escriu en funció d'aquesta mena d'efecte. Però el plus de realitat assolit per uns espais determinats gràcies a certes obres suggereix una manera de redreçar la pèrdua de rellevància social de les lletres. En una societat cada cop més segrestada per les xarxes de comunicació, que demana amb urgència incrementar la sensació de realitat, la mobilitat gira al voltant de l'experiència dels llocs, entenent per llocs exactament el contrari del que Marc Augé ha anomenat per negació paronomàsica els no-llocs, o sigui, encreuaments de

coordenades temporals i espacials on s'incardinen processos de memòria capaços de generar comunitat. Cada cop més la mobilitat internacional tendeix a cercar experiències d'observació de segon ordre en indrets que ofereixen aquestes oportunitats *ready-made*. Acostumen a fer-ho les destinacions predilectes del turisme cultural, ciutats com Venècia, París, Atenas o Florència. Però també, en escala menor, els anomenats llocs de memòria, indrets on algun monument, placa o indicador, o de vegades la mateixa carència de marca o senyal—per exemple, l'emplaçament del qual havia desaparegut el monument a Rafael Casanova durant el franquisme—contribueix a precipitar la memòria col·lectiva.

Régis Debray redueix el viatge turístic a una deriva compensatòria de la impotència política: “el turista es algú que, incapaç de canviar el món, canvia de món” (22). No cal compartir el seu cinisme per concedir que ha prescrit la dita de Marx que “els filòsofs han interpretat el món de diverses maneres; el que compta és transformar-lo” (onzena tesi sobre Feuerbach, 535). La raó de la impotència, justament ara que tant es parla d'agència (agency) i d'enpoderament (empowerment) amb argot literalment inmasticable, no és sols que hagin naufragat les utopies sinó sobre tot que hem pres consciència de que el món es transforma tot sol i a gran velocitat, i que, si alguna cosa resta prodigiosament incompleta és precisament entendre'l per tal d'entendre'ns nosaltres mateixos, que en formem part. A canviar de món també hi ajuda la literatura; i encara més, ajuda a copsar la manera com el món canvia. Són modalitats diferents, més imaginativa la primera, més testimonial la segona, d'una mateixa intervenció en la intuïció del temps.

Però així com la Manxa es tonifica econòmicament amb el turisme cervantí, Dublín amb el joyceà, Ravenna amb el dantesc, i Weimar amb el goethià, també són imaginables a una altra escala una Gràcia rodorediana, un Arenys espriuà i un Palafrugell planià, de la

mateixa manera que hi ha una Seta valeryana, un Port Bou benjaminià i un Monterosso montalià. Es més, enllà de l'associació genèrica d'una obra amb una ciutat, la literatura afegeix densitat ontològica als llocs de memòria, que sovint es destaquen de l'entorn i esdevenen punts significatius de l'esfera terrestre gràcies a un poema, una novel·la, o les al·lusions en un assaig. La teulada del teatre Poliorama al llibre d'Orwell sobre la Guerra Civil, la Plaça del Diamant a la novel·la epònima de Rodoreda, la catedral de Girona a *Josafat* de Prudenci Bertrana, la Llotja a *La febre d'Or* de Narcís Oller, el Canigó al gran poema de Verdaguer, o, obrint el ventall, Notre Dame a la novel·la de Victor Hugo, l'Alexanderplatz a la de Döblin, el Pont de Londres a la poesia de Wordsworth i d'Eliot, la biblioteca nacional de Viena a la incomparable novel·la de Musil, la florentina Piazza de la Signoria pels lectors de E.M. Forster, o el Lido pels de Thomas Mann, reblen a la imaginació uns llocs que d'altra manera s'efumarien en el grisor de la vida quotidiana.

Aquestes consideracions desemboquen en un *modest proposal* per dotar la literatura i els estudis literaris amb una inserció social en el moment en que aquests coneixements ja no serveixen ni per presumir en els salons de l'aristocràcia (una classe que ja no dóna el to) ni per la construcció nacional (que recau en l'economia) ni per despertar la consciència de la classe treballadora (que no se sap ben bé què és). Aquesta proposta consisteix en fer compte de la desaparició del futur en tant que referent teleològic i utòpic, desaparició que intensifica el present com a dimensió de l'observador, i doncs com a presa de consciència de la situació des de la qual s'observa. No és cap despropòsit insinuar que és en aquesta reflexió del subjecte esdevingut conscient de ser un subjecte local on rau la raó del sorgiment de l'espai com a paradigma epistemològic privilegiat per la nostra època. Un futur que ens apareix carregat de possibilitats apocalíptiques no ens retorna

necessàriament al passat, com a bons reaccionaris, sino que ens remet a l'espai i a la dialèctica dels llocs.

La revaloració de la sociologia de Maurice Halbwachs, sobre tot a partir de l'obra de Pierre Nora, apunta a un canvi en la comprensió de la memòria, considerada des de Sant Agustí fins la fenomenologia de Husserl com una tensió de la consciència. Malgrat que el concepte de l'inconscient ja suposava la simultaneïtat dels records i així la seva ubicació en algun "indret", no és fins la recerca d'Halbwachs sobre la memòria col·lectiva que l'espai esdevé una forma substantiva del record. Es en l'espai, doncs, on jo proposo d'inserir la poètica històrica de Bakhtín, que és en realitat una poètica del cronotop, del temps-lloc, per extreure de la literatura la capacitat de distingir uns punts esdevinguts significatius gràcies als apèndix narratius o poètics amb que els han dotat els escriptors. I així com hi ha guies turístics formats en història de l'art o de l'arquitectura, una funció dels coneixedors professionals de la literatura podria consistir en fer de guies literaris en rutes narratives, poètiques o del pensament. En certa manera, a *La vocació de modernitat de Barcelona* ja avançava aquesta idea, que es podria reblar amb l'aprofitament de l'interés per la memòria, unint a la visita dels llocs la lectura i discussió de passatges selectes de les obres senyeres de la literatura. I així com hi ha una ruta del modernisme arquitectònic, podria haver-n'hi una del modernisme literari, de l'avantguarda, i de la guerra civil, aprofitant mapes com el de la batalla de l'Ebre per donar a conèixer obres de la magnitud d'*Incerta Glòria*. En tot cas, havent practicat una mica el turisme literari a l'atzar dels meus viatges, crec que la relació entre literatura i itinerari podria competir perfectament amb la que existeix entre art i viatge des del primer que va fer Goethe a Itàlia. He visitat, entre altres, Stratford i el Lake District, el llac Walden i la casa d'Emerson a Concord, juntament amb l'Old Manse, on també

hi visqué Hawthorne, la casa dels set timpans a Salem, la Romantikerhaus a Jena, la casa de Goethe a Weimar, la de Wagner a Bayreuth. He estat a la riba del Kleiner Wannsee a Potsdam al lloc precís on Kleist es va matar amb Henriette Vogel, a la casa de Dant a Florència i l'esglèsia de Santa Margherita de' Cerchi on és enterrada Beatrice Portinari, al café de la Baixa freqüentat per Pessoa, al Cau Ferrat a Sitges, davant els miralls del carrer d'Alvarez Gato al darrera de la Puerta del Sol, a la Pobla do Caramiñal, lloc de naixença de Valle-Inclán i a la casa de Rosalía de Castro a Padrón, la de Prat de la Riba a Castellterçol, la de Freud a Viena, la de Kafka a Praga i la de Brecht a Berlin. Aquests sitis atrauen els lletraferits, però també són, a més dels llocs d'una memòria literària, dipòsits de la memòria ras i curt. Una memòria que la literatura activa, aprofundeix, complica i renova, espesseint la relació de la intel·ligència amb l'espai i regalant-nos el sentiment de conviure amb uns fets i unes històries que s'hi descabdellen com en un teatre de fantasmes, i una mica també la il·lusió de permanència en mig de l'etern escolar-se de les sensacions.

Obres Citades

Augé, Marc. *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. Trans. John Howe. London: Verso, 2000.

- Bakhtin, Mikhail M. "Forms of Time and of the Chronotope in the Novel". Ed. Michael Holquist. Trans. Caryl Emerson and Michael Holquist. Austin, TX: University of Texas Press, 1981: 84-258.
- Gumbrecht, Hans Ulrich. "The Nineteenth- and Twentieth-Century Tradition of (Academic) Literary Studies: Can It Set an Agenda for Today?" Conferència pronunciada a la Universitat de Manchester el 5 de maig de 2009.
- Halbwachs, Maurice. *La Mémoire collective*. Paris: Bibliothèque de l'Évolution de l'Humanité, 1997.
- Kant, Immanuel. *Der Streit der Fakultäten. Sämtliche Werke*. Erster Band. Leipzig: Insel, s.f.: 547-672.
- Marx, Karl. "Thesen über Feuerbach". Karl Marx, Friedrich Engels. *Werke*. Band 3. Berlin: Dietz Verlag: 533-35.
- Nietzsche, Friedrich. *Vom Nutzen und Nachteil der Historie*. Ed. Karl Schlechta. *Werke*. Vol I. Munich: Carl Hanser, 1954: 209-285.
- Nora, Pierre. "Between Memory and History". *Realms of Memory: The Construction of the French Past*. Vol. I. Ed. Pierre Nora. Trans. Arthur Goldhammer. New York: Columbia University Press, 1996: 1-20.
- Pla, Josep. *Notes del capvesprol. Obra Completa* 35. Barcelona: Destino, 1986.
- Resina, Joan Ramon. *La vocació de modernitat de Barcelona. Auge i declivi d'una imatge urbana*. Trad. Alexandre Gombau i Arnau. Barcelona: Galàxia Gutenberg/Cercle de Lectors, 2008.